

УДК 143.16.48+316.48)

Н.О.РЕЗАНОВА

Запорізький юридичний інститут Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

**ЦІННІСНО-КУЛЬТУРНІ КОНФЛІКТИ В ТРАНЗИТИВНОМУ
СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ***В статті аналізується ціннісно-культурні конфлікти в транзитивних соціальних просторах, досліджується їх природа, специфіка прояву в умовах українських реалій та вплив на майбутнє суспільств.***Ключові слова:** соціальні цінності, культурні конфлікти, транзиція, трансформація соціальна, традиціоналізм, модернізація, постмодерне суспільство.**Вступ**

Сучасний світ, до якого людина й культура є відкритими як ніколи раніше, швидко змінюється, стає дедалі складнішим і різноманітнішим, стає глобалізованим і постіндустріальним. Тому цілком природно, що сьогодні відбуваються масштабні й глибокі перетворення як у самій культурі, так і в її компендіумі – соціальних цінностях. За таких умов, частина дослідників не зовсім обґрунтовано говорять про “кризу цінностей”, “втрату гуманних пріоритетів”, “порушення загальнолюдських цінностей”, наголошують на “конфлікті поколінь”, на необхідності “переоцінки цінностей” тощо. Це свідчить про те, що сприйняття трансформаційних процесів, що змінюють ціннісне середовище суспільства і особистості, здійснюється далеко неоднозначно і що утвердження нової шкали цінностей супроводжується суперечливими оцінками минулого, тих соціальних трансформацій, що вже відбулися, а також перспектив недалекого майбутнього суспільства.

Мета статті – розглянути ціннісно-культурні конфлікти в транзитивному суспільстві, визначити їх суть та специфіку прояву в умовах сучасних українських реалій; з’ясувати тенденції ціннісних орієнтацій постмодерного західного суспільства

Обговорення проблеми

У більшості теорій культури за фундаментальні основи останньої вважають сукупності цінностей, що їх поділяє спільнота – творець і носій культури. Спектр розуміння цінності варіює від будь-якої досягнутої особистістю соціальної норми до усвідомленого суспільством сенсу життя. У житті суспільства цінності виконують важливу роль інтегруючих, соціалізуючих, комунікативних основ шляхом регуляції соціальних відносин у вигляді специфічних систем норм контролю, соціальних інституцій та орієнтирів щодо цілеспрямованих дій людини [1, 3, 8]. Всі дії, по суті, є результатом акту оцінки об’єктів навколишнього світу і містять три підсистеми: задум, який складається із цінності (життєвого сенсу), мети і плану; реалізація; наслідок. Генетично цінності акумулюють у собі загальну спрямованість потреб, інтересів та емоційних переживань суб’єктів. Мотиви дій людини – це потреби, інстинкти, потяги, емоції, установки та ідеї [4, с.19]. На провідному значенні культури та соціальних цінностей в розвитку суспільства наголошує Ф.Фукуяма. На думку цього відомого американського філософа безповоротний перехід до демократичної консолідованої соціальної системи можливий за умови принципових змін на чотирьох основних рівнях: перший рівень – ідеологія, другий – інститути, третій – громадянське суспільство, четвертий – культура [8]. Рівень 1: Ідеологія. Це рівень нормативних переконань про правильність чи неправильність демократичних інститутів і підтримуючих їх ринкових структур. Очевидно, демократичні суспільства не можуть вижити протягом тривалого часу, якщо люди не вірять, що демократія є легітимною формою правління. Перший рівень є сферою національної самосвідомості, у якій зміни сприйняття легітимності можуть відбутися

зовсім несподівано. Така зміна, сприятлива для демократії та ринку, відбулося в усьому світі за останні 20 років. Рівень 2: Інститути. Ця сфера включає конституції, судові системи, партійні системи, ринкові структури і т.п. Інститути змінюються не так швидко, як ідеї в тому, що стосується легітимності, але ними можна маніпулювати за допомогою державної політики. Це той рівень, на якому останнім часом велася політична боротьба, коли нові демократичні держави, за допомогою виникли раніше, прагнули приватизувати державні підприємства, написати нові конституції, консолідувати партії і т.д. Рівень 3: Громадянське суспільство. Це царство спонтанно створених соціальних структур, окремих від держави, що лежать в основі демократичних політичних інститутів. Ці структури оформляються ще повільніше, ніж політичні інститути. Вони менше піддаються маніпулюванню з боку державної політики і часто перебувають у зворотній залежності від державної влади, посилюючись по мірі відступу держави і навпаки. Рівень 4: Культура. Цей найглибший рівень включає такі явища, як структура сім'ї, релігія, моральні цінності, етнічна свідомість, "громадянськість" і партикулярні історичні традиції. Подібно до того як демократичні інститути покаяються на здоровому громадянському суспільстві, громадянське суспільство, у свою чергу, має попередників і передумови на рівні культури. Культуру можна визначити як араціональну етичну звичку, передану за традицією. Хоча й піддається впливу подій, що відбуваються на трьох верхніх рівнях, культура схильна лише до найповільніших змін. Френсіс Фукуяма наголошує, що головні труднощі на шляху будь-яких змін спіткають транзитивні суспільства на третьому і, особливо, на четвертому рівні. Реальні проблеми, що впливають на якість життя в сучасних демократичних державах, відносяться до соціальних і культурних відхилень від норми, що стоять за межами можливостей інституціональних рішень, а отже - за межами можливостей державної політики. Питання культури швидко висувається на перший план. Таким чином, боротьба, яка допоможе визначити долю ліберальної демократії, буде вестися не із-за природи інститутів, з приводу чого вже значною мірою досягнуто консенсусу у всьому світі. Справжня битва відбудеться на рівні культури, а отже – пріоритетів цінностей. Ця сфера багатьма вченими визнається такою, що має критичне значення для нових демократичних держав, котрі виникають зі свого авторитарного минулого. Така «культурна війна» не обійде й українське суспільство, що є класичним типом суспільства транзитивного типу, а отже протиріччя цінностей мають принциповий, стратегічний характер для майбутнього нашого суспільства. Примітною рисою таких «культурних війн» для України та суспільств пострадянського простору є те, що вони відбуваються у контексті соціальної транзиції.

У "транзіологічній" літературі східно-європейські країни в основному розглядаються як форма колишніх комуністичних суспільств, що прагнуть до політичного плюралізму і ринкової економіки. Проте часто випускається з уваги, що ці країни відрізняються один від одного, особливо відносно своїх потенціалів, досягнутого економічного і культурного розвитку і етнічної структури. Проте "транзиція" все ж зміцнилася як термін і поняття, що означає в основному теперішні зміни в Східній Європі, що ведуть до встановлення стабільної політичної демократії і ефективної ринкової економіки, хоча його з повним правом можна розповсюдити і на країни Латинської Америки, тоді як до недавнього часу транзиція відносилася і до країн Південної Європи, які можна рахувати посттранзиційними (Італія, Греція, Іспанія, Португалія) [6, с.650]. Не можна не визнати, що таке розуміння транзиції значною мірою має конвенціональний і в усякому разі є результатом спрощення і узагальнення значних відмінностей між самими країнами транзиції в Східній і Центральній Європі, та все ж воно є загальним визначенням, яке зручне в якості відправного пункту в порівняльних і емпіричних дослідженнях, незважаючи на його деяку стереотипність. Соціальна транзиція в науковому розумінні, за визначенням Лешка Бальцеровича, "те, що відбувається під час переходу від однієї сформованої суспільної системи до іншої, нової" [Цит. по 7, 60]. При цьому мається на увазі, що у випадку посткомуністичних країн Східної Європи згадана „інша, нова” система – це не щось небачене й незнане, а суспільний лад розвинених західних демократій. Натомість те, що почало вимальовуватися внаслідок

останніх 15-20 років перехідних процесів у більшості пострадянських держав, мало нагадує розвинене ліберально-ринкове суспільство західного типу. Слід нагадати, що і сьогодні деякі автори оспорюють необхідність цього поняття. Вони передусім підкреслюють, що усі країни, навіть найрозвиненіші, так або інакше знаходяться в процесі перманентних соціальних змін. На їх думку США знаходяться в транзиції від постіндустріального і посткапіталістичного суспільства до інформативного, постмодерністського суспільства [8], [5]. Процесам соціально-культурної трансформації взагалі притаманний тривалий, різнобічний, суперечливий характер, а в сучасній Україні вони тим більше вирізняються складністю. Британський політолог Т.Кузьо свого часу охарактеризував ситуацію в Україні як “четвірний перехід” (quadruple transition), тобто перехід від тоталітаризму - до демократії, від планової економіки – до ринкової, від перебування у складі імперії – до національної незалежності, від недо-модернізованої етнічної спільноти - до модерної політичної нації. Очевидно, що кожна з цих „транзицій” сама по собі не могла бути простою й безболісною, натомість їх взаємне поєднання й переплетіння піднесли складнощі в квадрат, чи й у куб. Актуальний конфлікт цінностей в країнах транзиції переважно походить з самих громадських змін, що почалися в 1989 р. і тривають й нині, як і зі змін, що безпосередньо передували цьому періоду. Правда, кожне суспільство більш менш є конфліктуючим у будь-який час свого існування, та все ж ранній період (особливо до кінця 70-х рр.) в соціалістичних країнах, хоч би на перший погляд, в середньому був менш конфліктним в порівнянні із теперешнім періодом. Усе ж перехідний, мінливий і нестабільний характер сучасного українського суспільства та його культури загалом не викликає сумніву. На думку деяких вчених подібні процеси варто називати не транзицією, а трансформацією. За визначенням Нади Швоб-Джокіч, трансформація – це “інтерактивні суспільні зміни, які можуть породити (але не обов’язково) системні зміни, і які стосуються окремих елементів суспільної системи та окремих видів діяльності (наприклад, культурної діяльності). Трансформувались, ці елементи та види діяльності у якийсь момент можуть призвести від однієї (сформованої, відомої) системи до іншої – малознаної, несформованої ” [Цит. по 7, с.62]. Використовуючи це визначення Н.Швоб-Джокіч, спробуємо вказати на кілька ключових складників культурної трансформації, що відбувається в Україні протягом останніх 15-20 років. Отже, говорячи про ідеологічну трансформацію в українській культурі, слід передусім згадати про перехід від раніш насадженого “згори” колективізму до швидкого поширення індивідуалістичних цінностей; від світогляду, породженого радянською зрівнялівкою та «економікою дефіциту» - до світоглядних настанов західного «суспільства споживання».

В ідеалі, внаслідок трансформації в умах наших співгромадян на зміну знеціненим колишнім цінностям мали б приходити ідеали демократії й вільного ринку, але дійсність дає більше підстав вважати, що трансформація носить фрагментарний і регіоналізований характер, більше того – що вона, принаймні деякою мірою, схожа на те, що польський культуролог Казімеж Кшиштофек назвав негативною конвергенцією (коли з двох різних культурних систем беруться переважно їхні “погані” риси): у нашому випадку, молодшим і середнім поколіннями українців, особливо у великих містах, дедалі помітніше оволодівають індивідуалізм і споживацтво, натомість значна частина старшого покоління, особливо у провінції, немовби «закристалізувалась» у своїй пострадянській свідомості, в ностальгії за “старими добрими часами” стабільних зарплат і цін, оптимістичних радянських фільмів та пісень тощо. Емпіричні дослідження в східноєвропейських країнах рясніють висновками про кризу модернізму і труднощі в оновленні традицій ці процеси сприймаються особливо гостро. Найважливішими видами конфліктів цінностей є: конфлікт між свободою і рівністю, справедливістю і нерівністю, між колективізмом і індивідуалізмом, ксенофобією і відкритістю до світу, демократією і авторитарністю, прагненням до суспільної власності і орієнтацією до приватної власності.

Певні соціальні прошарки в якійсь мірі зберегли модернізаторський потенціал, а в рядах освіченої молоді діють навіть постмодерністські тенденції. Проте важко визначити, наскільки вони самотутні, а в якому ступені є запозиченням і наслідуванням західних

стандартів. Цей конгломерат цінностей позначається на позиціях політичних партій. Дослідження виявляють значні ціннісні накладення, змішування і комбінування на перший погляд несумісних систем (Д. Пантич). Отже, цінності є інструментами виміру, інтегральною основою вибору, суб'єктом, соціальною групою, сукупністю цілей, засобів, результатів та умов діяльності у контексті певних соціально-економічних відносин [2]. Ціннісні системи формуються і змінюються у процесі історичного розвитку суспільства. Специфіку мають і інші рівні конфлікту цінностей: між індивідами, малими, великими групами. Геополітики знаходять різкі відмінності не лише між цінностями окремих країн, але і цілих цивілізацій. У розвинених країнах Заходу традиційні форми релігії (протестантизм, католицизм) знаходяться в занепаді: рівень відвідування церков знижується, знецінюється і роль традиційної моралі. В той же час ісламський фундаменталізм з його цінностями знаходиться на видимому підйомі, особливо в тих країнах, де економіка або слабо розвинена, або заснована виключно на продажі нафти. У розвинених західних країнах спостерігається поступове зникнення тих систем цінностей, які склалися в умовах дефіциту, і явне поширення серед сегментів суспільства таких цінностей, в основі яких лежать забезпеченість і стабільність (Р. Інглхарт) [5; 24],[9]. Це обумовлюється безпрецедентно високим рівнем реального добробуту, яким характеризується положення народу в передових індустріальних країнах, на відміну від умов існування більше ранніх суспільств. Тому в розвинених індустріальних країнах більшість людей вважають достаток само собою зрозумілим і сприймають його як належне. І саме тому, що вони ставляться до свого матеріального благополуччя як до належного, вони не усвідомлюють міри впливу цієї даності на їх світогляд. Традиційні для Західної Європи цінності, здавна відігравали ключову роль в становленні індустріального суспільства, тобто економічні досягнення, зростання і раціональність, якоюсь мірою втратили свій вплив. На рівні суспільства в цілому спостерігається радикальне заміщення пріоритетів раннього етапу індустріалізації. Посилюється тенденція заклопотання негативними наслідками індустріалізації. На рівні індивіда максимізація економічних успіхів поступово втрачає пріоритет: для зростаючої частини населення куди більше значущими стають самовираження і прагнення до осмисленої праці. Змінюються і мотивації в праці: максимізація доходів як головний пріоритет все очевидніше поступається місце міри задоволеності самим процесом труда.

Висновки

Конфлікти цінностей в країнах так званої транзиції (проведення кардинальних економічних і політичних реформ) мають певні специфічні риси. По-перше, ціннісний конфлікт в країнах транзиції являє собою яскраво виражене явище з численними формами прояву. Закономірним супутником початкового етапу транзиції обов'язково є аномія. У пізнавальному плані це - дезорієнтація, плутаниця цілей; у емоційному - безпричинний страх, песимізм; в плані мотивації - апатія, замкнення у собі.

По-друге, ціннісна диференціація в деяких сферах виражена яскравіше (конфлікт між традиціоналізмом і модернізмом, колективізмом і індивідуалізмом, між рівністю і свободою, закритістю та відкритістю до світу, між толерантністю і нетолерантністю), а ніж в області деяких інших можливих ціннісних орієнтацій. По-третє, конфлікт існує і в деяких з перерахованих ціннісних орієнтацій, всередині їх компонентів. По-четверте, конфлікт цінностей являє собою результат тих змін (прогресивних і регресивних), що відбувалися. Критерієм є найзагальніші цілі транзиції, причому найбільш конфлікти цінностей прискорюють або уповільнюють суспільні зміни. По-п'яте, ціннісні конфлікти варіюють, іноді навіть мова йде про дуже великих розбіжностях в залежності від культурного та економічного різноманітності країн транзиції. По-шосте, осмислення емпіричних даних моніторингу ціннісних орієнтацій населення транзитивних суспільств (Бевзенко Л.Д., Бурега В.В. Н.И. Лапін, М.Н. Горшков та ін.), свідчить, що вони знаходиться зовсім не на початку, а приблизно посередині шляху до модерністської системи цінностей або здолали більше половини цього шляху [4;3]. Та нарешті, при усій різноманітності процесів в цих країнах найбільшим вважається конфлікт між традиціоналізмом і модернізмом. Цей конфлікт

розвивався поступово та з багатьох причин передував політичним подіям початку 90-х рр. XX ст.

Список використаної літератури

1. Воронкова В.Г. Співвідношення людини і соціуму як своєрідна іманентна суперечливість самої людини // Збірник наукових праць: Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії / Гол.ред. В.Г.Воронкова. – Вип.42. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2010. – С.14-25.
2. Воронкова В.Г. Деконструкція гуманізму в умовах постмодерністської глобалізації // Збірник наукових праць: Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії / Гол.ред. В.Г.Воронкова. – Вип.40. – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2010. – С.14-36.
3. Бевзенко Л.Д. Ресурси реалізації соціальних інтересів громадян: вітчизняні та західні реалії в уявленнях українців / Л.Бевзенко // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін ; за ред. В.Ворони, М.Шульги. – К. : ІС НАНУ, 2009. – С. 228–239.
4. Бевзенко Л.Д. Посткласические практики. Свобода – социокультурные контуры осуществления // Практическая философия. – 2009. - №1. – С.43-54.
5. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // Полис – 1997. - №1-3. – С.21-38.
6. Пантис Д. Конфликты ценностей в странах транзитии / Социология в странах Центральной и Восточной Европы / Сост. З.Г. Голенкова, Н.П.Нарбут. – М.:Изд-во РУДН, 2005. – С. 646-667.
7. Панченко Л.М. Взаємовплив цінностей і трансформаційних процесів соціуму // Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис. – Київ, 2003. -№4 (додаток). – С. 59-65.
8. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / Ф. Фукуяма; Пер. с англ. МБ. Левина. — М.: ООО “Издательство АСТ”: ОАО “ЛЮКС”, 2004. — 349 с.
9. Inglehart R. Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies. Princeton: Princeton Univ. Press, 1997).

Н.О.РЕЗАНОВА

Запорожский юридический институт Днепропетровского государственного университета внутренних дел

ЦЕННОСТНО-КУЛЬТУРНЫЕ КОНФЛИКТЫ В ТРАНЗИТИВНОМ СОЦИАЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В статье анализируются ценностно-культурные конфликты в транзитивных социальных пространствах, исследуется их природа, специфика проявления в условиях украинских реалий и влияние на будущее общество.

Ключевые слова: социальные ценности, культурные конфликты, транзития, трансформация социальная, традиционализм, модернизация, постмодерное общество.

N. REZANOVA

Zaporozhe Legal Institute of the Dnipropetrovs'k State University 's internal affairs, Zaporozhe

VALUE-CULTURAL CONFLICTS IN THE TRANSITIVE SOCIAL SPACE.

The article analyzes the value and cultural conflicts in the transitive social spaces, study their nature, specific manifestation in the Ukrainian context and impact on future societies.

Key words: social values, cultural conflicts, tranzytiya, social transformation, traditionalism, modernization, postmodern society.

Стаття надійшла до редакції 23.02 11р.